

І В А Н ФРАНКО

ГАЛИЦЬКО-РУСЬКІ
НАРОДНІ ПРИПОВІДКИ
Т. II, КН. 1

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2024

ГАЛИЦЬКО-РУСЬКІ НАРОДНІ ПРИПОВІДКИ

Зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко

У 3-х томах

У 6-ти книгах

Репринтне видання

Том II

Книга I

Діти – Книти

Д. (далі)

Діти. (дієсл.) 1. Де-м діла? Таже-м не ззіла. (Наг.)

Відповідь на сердиті допити: де ти того діла?

2. Де сі то діло, що сі торік їло. (Наг.)

Сьміються з того, що згадує в біді свої колишні достатки.

3. Десь мі вже пан Біг діє, коли мі на сьвіт сотворив. (Наг.)

Мовив бідний чоловік, коли його розпитували, куди ж він дінеться.

4. Десь сі так діло, як би згоріло. (Колом.)

Говорять про зерно, що було в сусіці тай помалу вичерпалося.

5. Дій його кату! (Збар.)

Дій тут переголосок зам. дай, дей, пор. I, Дати 102; Котляр. Енеїда I, стр. 7.

6. Дій сі де хоч. (Наг.)

Окрик безрадности: нікуди дітися, положене безвихідне.

7. Дінь де хоч, а мене не мороч! (Завад.)

Відказ чоловіка, у якого сусід хотів примістити свою корову, не маючи власного хлівця і раз-у-раз падькаючи: та де ж я її бідний дію?

8. Не де-м діла, сире-м ззіла. (Наг.)

Відповідає сердито молодиця або покритка, коли її питають, де діла дитя. Говорять, що давніше бували випадки, що дівка, маючи нешлюбну дитину, зо страху перед ганьбою з'їдала її зараз по вродженю.

9. Не маю сі ані раз де діти. (Наг.)

Знач. не маю хати або місця, де покласти якусь річ.

10. Нікуди сі не дів, певне вовк ізз'їв. (Дуліби)

Відповів слуга, коли його питали, де подівся хліб із стола.

Діточки. 1. Діточки ци здорові? (Наг.)

Звичайно запитують при привитаню знайомих, а не близьких сусідів.

2. Діточки як чічечки. (Косів.)

Знач. гарні та чемні.

3. Най вам Бог на діточках щістит! (Наг.)

Формула подякування жебрака по одержаню милостині.

4. Отто діточки як ангелята! (Лім.)

Говорять про чемних, гарних дітей.

5. Небогато маю діточок: тільки Кирильцьо і Іванцьо, Гаврильцьо й Симаньцьо, й Настунька й Доська і кривий Павло й Тацька, Людвінцє й Маринцє, Люлька й Касє. Було всіх сімнайціть, осьмеро двайціть, шестєро трє, щє й малєньких двє. То вжє усі, ага, щє двє в вівсі. (Вихт.)

Жартують із многодітного чоловіка.

Діамент. 1. За жадні діаменти того не зроблю. (Стан.)

Діамент – дорога річ, отжє: нізащо не зроблю.

Діаментовий. 1. Аби й діаментовий був, то го не хочю. (Дрог.)

Говорила дівка, коли захвалювали нєлюбєго жениха.

Діяти. 1. Аж ми сі не не-знати-щє діє. (Наг.) ...щєсь діє. (Наг.)

Знач. нудитьсє, прикритьсє, не терпитьсє.

2. Гарзд вам сі діє? (Наг.)

Формула привитанє вхєдєчи в хату: чи здорові, чи задоволєні?

3. Дій сі волі бєжа. (Наг.)

Окрик рєзигнації та бєзрадности, прим., під час пожежі або тяжкої хорєби, знач. я вжє не можю нічєго порадити.

4. Дійтє ми щє, бє загину. (Наг.)

Кричєв чоловік, щє нагло попєв у тяжку слабість. Знач. рєтуйтє, помагайтє.

5. Дій швидко – так бридко; дій тихо – і так лихо. (Ільк.)

Діяти тут у значіно рєбити. Ані зєнадто швидка, ані зєнадто повільна рєбота не добра.

6. І як ту сі має добре діяти на сьвітї. (Наг.)

Окрик рєзпуки, коли чоловік бєчить рїжні лихєдїйства довкола сєбє, – знач. хибє ж можє Бог давєти добро таким людєям?

7. Най сі діє бєжа волі. (Наг.) ...щє хочє. (Наг.) ...щє Бог судив. (Зєвад.)

Вислов рєзигнації, мєвляв: я тому не запєбїжу, того не відвєрну, пор. ч. 3.

8. Нє щє й дію: змєлотив і вію. (Бєрєз.)

Знач. зробив одну рєботу і почєв другу.

9. Нє вдїєш нічєго прєтив Бога сьєвятогє. (Лїмна)

В рєзі якєгєсь елєментарного нєщєстя, повєні, пожежі або посухи.

10. Нєма щє діяти. (Наг.)

Нєма вихєду, тут нє порєдиш нічєго. Пор. Wand. III, Machen 72.

11. Нічого з тим не вдієш. (Наг.)

Не порадиш, не допоможеш лихови. Пор. Wand. I, Ausrichten 4.

12. Тото й дію, що в літі прію. (Яс. С.)

Відповідав старий чоловік, коли його питали: Що дієте, діду?

13. Що му вдієш? (Наг.)

Знач. чоловік сильний, багатий або впертий.

14. Що сі там діяло, то лиш Бог єден знає. (Наг.)

Натякають на якісь погані чи страшні діла, яких не хочуть ближше виявляти.

15. Що сі тут діє, що крадут злодіє. (Бібр.)

Іронічно про наївного чоловіка, який дивується, що когось обікрали.

Дмитро св. 1. До Дмитра дівка хитра, а по Дмитрі хоч нею грубу витри. (Ільк.) До Митрї дівки хитрі, а по Митру дівков с–ку витру. (Наг.)

Свято Дмитра (26 жовтня), се початок т. зв. Пилипового посту, що триває до Різдва; в тім часі не вільно брати шлюбу, і для того дівка, яка аж до сего празника могла надіятися весіля, по нім тратить фантазію. Пор. Нос. 296.

2. До Дмитра каже дівка: "А люшки, бо тя перескочу!" – А по Дмитрі: "А kota, бо тя наздопчу". (Ільк.)

Тут жартливий контракт ілюстрований кицькою, яку дівка вперед з радости готова була перескакувати (кицька граючися часто перескакує через предмет своєї забави), а яку сердита готова потоптати ногами.

3. До Дмитря пралам тя і маглювалам тя, а по Дмитру комин тобов витру. (Мшан.)

Так примовляє дівка до своєї сорочки, сердита того, що не вийшла замуж перед Дмитровим святом.

4. До Митра дівка каже: "А кец, бо ті перескочу!" А по Митру: "А-уш, бо мі перевернеш!" (Наг.)

Жартують із дівки, що до Дмитра готова була перескочити теля, а по Митру боїться, щоб її не перевернула курка.

5. До сьвятого Дмитра: "А ціба, бо тя перескочу!" а по сьвятім Дмитрі: "А kota, бо тя настолочу!" (Гнідк.)

Для контрасту ужито тут пса і kota: вперед їй ніщо значило перескочити пса, а тепер і кицьки не може переступити.

6. Сьвятий Домитрий білими кіньми їде. (Уриче)

Звич. на сьв. Димитрія вже скрізь у горах лежать сніги.

7. Чекай Димитре, заким ся витре. (Кукиз.)

Говорять нетерпливому, що квапиться до якогось діла.

Дмухати. 1. Дмусяй, дмусяй, а я з'їм. (Пралк.)

Значіне неясне мені. Дмусяти – дитське пестотливе слово зам. дмухати.

Дмухач. 1. Дмухача дати. (Жел.)

Втекти, швидко побігти. Пор. Жел. I.

Дмухнути. 1. Дмухни ми в шрубун! (Дрог.) ... в с–ку. (Наг.)

Зам. поцілуй мене в с–ку. Згідна відповідь на перехвали противника, що мовляв, я тобі се й те зроблю.

2. Дмухнув го поза вуха. (Наг.)

Знач. ударив так, що аж зашуміло.

3. Дмухнув по під плоти. (Наг.)

Знач. побіг, утік скулившиися.

4. Лиш раз дмухну, тай нема ті. (Наг.)

Погроза: лиш раз ударю тай уб'ю.

5. Як ти дмухну по за вуха, то ти в голові засвітає. (Наг.)

Знач. як ударю в потилицю.

Днесь. 1. Днесь куртий день другий раз повідати. (Мшан.)

Газдиня повіла одну приповідку, та прийшов був газда за ділом і добре не дочув, просив, аби йому повторила, та вона не хотіла і відповіла отсею другою. *Увага о. М. Зубр.*

2. Днесь мені, а завтра тобі. (Ільк.)

Загально розповсюджена приказка, первісно про "неминучу" смерть, пор. лат.: "Nodie mihi, cras tibi", часто уміщувана як напис на "каравані", себто на возі, яким везуть покійників до гробу.

Днина. 1. Днина за днинов як вода збігає. (Наг.)

Говорять звичайно про "горячий", робучий час, коли за працею чоловік і не тямиться, як час минає.

2. Днина як золото. (Наг.)

Гарний, робучий день.

3. Зимова днина така: тень, тень, тай уже минув день. (Іванків.)

Знач. робучий час у ньому короткий.

4. Най си днини не трачу. (Наг.) ...ми днина марно не йде. (Дрог.)

Говорить робітник, якого задержують у праці якимись посторонніми орудками.

5. Нема днини без куцої години. (Наг.)

Говорять про бідолаху, що ненастанно має клопоти та гризоти.

6. Нині така днина, як готові гроші. (Наг.)

Говорять про погідний, гарний, робучий день.

7. Що днина, то новина. (Дул.)

Загалом; усе в світі щось діється, та спеціальне значіне в відношеню до певної особи: ого, вже знов наробив якогось лиха!

Днівка. 1. Він на днівку робит. (Борис.)

Наймається щодня наново.

Дністер. 1. Ого, в Дністрі сі вода перевернула. (Голеш.)

Так говорили перевізники на поромі, побачивши серед погідного дня, що вода в Дністрі закаламугилася. Вони й пояснили, що певно десь у горах туча впала.

Дністровий. 1. Дністрова вода над усі здорова. (Голеш.)

Така віра держиться у голешівських перевізників, які залюбки п'ють сю воду, хоч би була й яка каламутна.

Дно. 1. А бодай ти ні дна, ні покришки не було. (Кол.)

Прокляте: щоб тобі не було ніякого ладу в житю, щоб ти звівся нінащо. Бочка без дна і покришки сама собою розсипається.

2. Бодай тобі дно випало. (Наг.)

Знач. щоб ти не міг ніколи насититися.

3. Вже ми до дна доходит. (Наг.)

Знач. не стає терпцю, вичерпується моя терпливість.

4. Вжем сі спустив на дно. (Дрог.)

Знач. стратив надію на поліпшене своєї долі.

5. Вже му дно видно. (Наг.)

Знач. уже йому приходить кінець, його засоби, його сили вичерпалися. Образ узятий із сусіка, з якого вибрано зерно або муку так, що вже дно показується. Подібна думка в нім.: Am Boden scharren, Wand. I, Boden 32, образ узятий із засіка, в яким уже лиш на дні троха збіжа.

6. Десь без дна в тебе черево. (Наг.)

Говорять про ненажеру, що їсть, їсть і все йому не досить.

7. До гори дном усе поставив. (Кол.)

Зробив безладе в якімось ділі.

8. До дна випив, ще й дно поцюлював. (Наг.)

Жартують, коли хто, випивши чарку, аж смокче з великої приємності.
Пор. німецьке: Den Boden lecken, Wand. I, Boden 36.

9. До самого дна провізьбив. (Наг.)

Прослідив, визнав уповні.

10. На дно ті пушу. (Наг.)

Погроза: втоплю тебе.

11. Пий до-дна, бо я того годна. (Наг.)

Так ніби то примовляє чарка до п'яниці.

12. Пішов на дно. (Цен.)

Утопився, пропав.

13. Там дна нема. (Наг.)

Знач. там дуже глибоко. Говорять про воду або просту баюру, з якої годі видобути.

14. То ще без дна бочка. (Наг.)

Готорять про п'яницю, що кілька в нього вливай горілки, все йому мало.
Пор. Тимош. 141.

Днувати. 1. Він там днує й ночує. (Наг.)

Пробуває раз у раз або буває часто.

2. Днував би й ночував би видиш у тій коршмі. (Наг.)

Говорять про п'яницю.

Доба. 1. Десь ці дві доби на єдну зійшли сі, ци що за неволі. (Наг.)

Нарікав чоловік, якому дуже вкучно було чекати.

2. На добі стала. (Жаб'є).

Говорять про дівчину, яку пора віддати за муж.

3. О тій добі – кождий собі. (Ільк.)

Жартливо: кождий мусить дбати за себе і не спускатися на чужу поміч.
Пор. Adalb. Doba I.

4. Погана доба настала. (Наг.)

Доба тут у ширшій значіно: пора.

5. Такий, як би три добі не їв. (Наг.)

Знач. зав'ялий, млявий, безсильний.

Добирати. 1. Добирає си як пан. (Наг.)

Виявляє панські примхи і претенсії, або також: не щадить видатків і робить собі панське жите.

2. Добирай сі до дна, там самий смак. (Кол.)

Жартують, коли хто п'є багато води з бочки або з жерела.

Добити. 1. Годі сі добити тої правди. (Косів)

Говорив мені селянин Фокшей, коли ми здибалися на проході в тюремнім садку в Коломиї.

2. Добив сі до самого краю. (Наг.)

Знач. зужив усю свою силу, змарнував свої засоби, дійшов до руїни.

3. Добив торгу. (Наг.)

Знач. сторгував до згоди. Торгуючися, особливо за товарину, обі сторони б'ють себе по руках, відси й зворот "добивати торгу".

4. Добийте мі, а не мучте мі. (Кол.)

Кричав Гуцул до судії, що держав його довго в слідстві.

5. Його би ще довбнев не добив. (Наг.)

Говорять про старого, але ще кремезного чоловіка.

6. Не діб'єш сі від нього правди, як від бика молока. (Наг.)

Говорять про упертого, брехливого чоловіка.

7. Сам сі добив. (Наг.)

Сам собі зробив якусь шкоду, пробрехався і се викрилося.

8. Таки добив сі свого. (Наг.)

Знач. досягнув свою мету.

9. Тим го добив до решти. (Дрог.)

Опрокинув його докази, перепер його в суді.

Добиток. 1. Лихий добиток не йде в пожиток. (Кол.)

Злими способами набуте добро не приносить своєму власникови задоволення, пор. латино-польське: *Male parta idą do czarta*.

2. Я з свого добитку не маю пожитку. (Наг.)

Говорив богач, що довгі літа лежав хорий.

Добитчє. 1. За добитчєи розуму не має. (Наг.)

Добитчєи = добитча, худобина, скотина. Говорять про тупоумного, неотесаного чоловіка, що "не знає звичаю".

Добитчачий. 1. Ци ти з добитчєичого сліду воду пив? (Наг.)

Себто, чи ти одурів? Натяк на відому казку, що подорожний, напившисьи води з волового сліду, робиться волон, пор.

Добраніч. 1. Добраніч! Всі блихи на ніч. (Жидач.)

Жартливе прощанє, коли хтось вечером виходить із хати.

Добратися. 1. Добрав сі до самого меду. (Наг.)

Образово: пристав до якогось корисного діла, відки без великої праці тягне великі зиски.

2. Отго сі добрали, як коні до масти. (Наг.)

Говорять про "паристе", дібране подружжє, звичайно іронічно, коли прим., обоє злодійкуваті або сварливі.

Добре. 1. Аби йому добре було, а другого най дідько возьме. (Наг.)

Говорять про самолюба, що не дбає ні про що крім своєї користи.

2. А добре му дай. (Наг.)

Знач. набий крепко.

3. Ані добре, ані зле. (Наг.)

Відповідає чоловік на витальне питанє: "Чи добре вам сі поводит?"

4. Буде добре, як мине зле. (Ільк.)

Худа потіха оптиміста чоловікови, який терпить біду. Пор. Čelak. 199; Wand. II, Gut 125; Zátur 141.

5. Було би добре, як би не було зле. (Кол.)

Так відповів бідний чоловік на звернений до нього докір якогось пана: хиба тобі не добре? Пор. Wand. II, Gut 5, 121, 122.

6. Все ще добре буде. (Наг.)

Потішають затурбованого чоловіка, мовляв: усе лихо минеться. Пор. Wand. II, Gut 115.

7. Всюди добре, де нас нема, а як прийдем, то напсуєм. (Луч.)

Ідеальне добро звичайно знаємо лише з оповіданя; всякий дотик живої дійсности псує ті ідеальні образи. Пор. першу половину Adalb. Dobrze 19; Сим. 562; Нос. 275; Wand. II, Gut 114.

8. Всюди добре, дома найліпше. (Петр.)

Говорить чоловік, вертаючи з чужини до свого дому. Пор. Adalb. Dobrze 18; Schlei. 163; Wand. II, Haus 547; Gut 114, 204; I, Daheim 11, 12.

9. Добре вдав: три хотіли, штири дав. (Матв.)

Сьміються з чоловіка, що переплатив за товар, дав більше ніж жадали.

10. Добре все вміти, а не все робити. (Наг.)

Розумний чоловік робить далеко не все те, що вміє і може. Пор. Нос. 290.

11. Добре говорить, а злоє творит. (Мінч. Петр. Ільк.)

Про фальшивого, облесного чоловіка. Пор. Wand. II, Gut 195, 204; Čelak. 23.